

Socrates in de klas

Een pleidooi voor filosofie binnen de geschiedenisles

Filosofie kan helpen om het vak geschiedenis inzichtelijker te maken.

Door in discussie te gaan over andere ideeën en wereldbeelden,

leren we over onze eigen achtergrond en wat die voor ons betekent.

Niels Lubberman heeft zijn master behaald aan de Radboud Universiteit in politieke geschiedenis. Aankomend schooljaar begint hij als docent 'Informatica en Mediawijsheid' op het Baarnsch Lyceum.

Onze taak als docent is de leerlingen een kritische blik mee te geven wanneer ze hun eigen wereldbeeld en dat van anderen onder de loep nemen. 'Waarom moeten we geschiedenis leren, al die mensen zijn toch al dood?' Deze vraag krijgt elke docent wel een keer te horen. Vooral vervelend als dit gepaard gaat met een irritant zeurderige stem of met een referentie aan het huiswerk dat kennelijk niet kan rekenen op algemene instemming. Ook leuk: midden in je verhaal over de Bataafse Opstand hoor je ineens: 'Hoe weet u dit allemaal? Was u er soms bij?' Een prettige gedachte dat er kritische leerlingen in je klas zitten, maar dat was echt het verkeerde moment. Toch vormen deze vragen een uitdaging; ze stellen het nut van het vak geschiedenis centraal. Deze vragen staan daarom ook niet tegenover elkaar, eerder vormen ze twee zijden van een medaille. Maar waar moeten we zoeken naar serieuze antwoorden?

Fundering op filosofie

De geschiedwetenschap is, net als andere wetenschappen, op de filosofie gefundeerd. Onze definities van feiten, causaliteit en waarheid vinden hun grondslag in het deel van de filosofie dat bekend staat als de kennistheorie (epistemologie). Binnen deze discipline wordt gezocht naar het antwoord op de vraag hoe

tussen filosofie en geschiedenis. Naast de theoretische onderbouwing van ons vak, vormt de filosofie (of beter gezegd de geschiedenis van de filosofie) een van de fundamentele bouwstenen van de geschiedenis. Ideeën van denkers als Socrates, Augustinus, Machiavelli, Locke, Rousseau en Nietzsche liggen aan de basis van belangrijke ontwikkelingen in de economische, sociale, culturele en politieke geschiedenis. Filosofie heeft blijkbaar invloed op het daadwerkelijke verloop van de geschiedenis en geeft daarnaast vorm aan onze ideeën over en interpretatie van het verleden. Los van de vraag hoe filosofische onderwerpen ingepast kunnen worden binnen een geschiedenisles, zal ik eerst beargumenteren wat de voordelen van deze aanpak zijn. Een relatie tussen beide domeinen rechtvaardigt nog niet dat we onze lessen gaan volstoppen met filosofen en gedachte-experimenten. Veel docenten zullen het idee hebben dat de specifieke problemen die het vak geschiedenis met zich mee brengt al moeilijk genoeg zijn. Waarom filosofie erbij halen, een discipline die bekend staat als moeilijk, abstract en hoogdravend? Er moet dus een meerwaarde zijn die het inzetten van filosofie rechtvaardigt.

Waarom filosofie?

Het vak geschiedenis kenmerkt zich onder andere door het gebruik van veel abstracte begrippen. De zogenaamde structuurbegrippen, zoals representativiteit, periodisering, standplaatsgebondenheid en objectiviteit verwijzen naar situaties in de werkelijkheid die niet als zodanig zicht- of tastbaar zijn. Daarmee zijn ze onderdeel van de kennistheorie, via deze begrippen proberen wij de wereld te ordenen en inzichtelijk te maken. Arie Wilschut heeft de verschillende structuurbegrippen ingedeeld in 'historische vaardigheden'. Inzicht

'Waarom filosofie erbij halen, een discipline die bekend staat als moeilijk, abstract en hoogdravend?'

► Arie Wilschut, Dick van Straaten en Marcel van Riessen, *Geschiedenisdidactic. Handboek voor de vakdocent* (Bussum 2004) p. 60-68.

wij betrouwbare kennis van de wereld kunnen krijgen. Belangrijke inzichten binnen de epistemologie zijn terug te voeren op de werken van onder andere Francis Bacon, David Hume en Immanuel Kant. Deze invloedrijke denkers illustreren tevens een tweede relatie

Kenmerken van filosofische vragen

Het belangrijkste kenmerk van een filosofische vraag is dat hij mensen aan het denken zet. Een goede filosofische vraag zorgt ervoor dat mensen zich gaan verwonderen. Opnieuw nadenken over onderwerpen waar we in het dagelijkse leven niet zo een, twee, drie bij stilstaan. Daarnaast zijn er nog enkele andere aspecten waar je op kunt letten bij het opstellen van een filosofische vraag:

- Het te overdenken thema wordt in een vraag voorgelegd.
- Deze vraag draagt een principieel karakter in de zin dat het eenieder aangaat en zich derhalve leent voor gemeenschappelijke analyse.
- De vraag is niet louter door middel van empirie te beantwoorden. Alleen (redelijk) denken kan verder helpen.
- Het moet mogelijk zijn voor de leerlingen om eigen ervaringen en concrete voorbeelden aan de vraag en aan het thema te koppelen.

De filosofische vraag staat aan de basis van de discussie oftewel het filosofische gesprek. Binnen het gesprek kan er altijd nog gestuurd worden door het stellen van nieuwe vragen. De gespreksleider is verantwoordelijk voor de ontwikkeling van het gesprek. Wanneer iemand te ver afdrijft met zijn antwoord of mening dan kan hij, door middel van een korte conclusie of aan de hand van nieuwe vragen, het gesprek weer terugleiden naar de hoofdvraag.

in deze vaardigheden geeft volgens hem blijk van historisch besef. Hierbij gaat het niet alleen om het geven van een correcte definitie van deze begrippen, maar ook om het kunnen toepassen.¹ Dit veronderstelt een hoger niveau van begrijpen.

Hier is het dat filosofie ons kan helpen. Binnen een filosofische discussie kunnen we de structuurbegrippen ter discussie stellen en onderwerpen aan een kritische analyse. Vertaald naar de praktijk betekent dit dat je een les kunt besteden aan de vraag wanneer het Romeinse Rijk ophield te bestaan. De structuurbegrippen periodisering, continuïteit en verandering komen hierbij aan bod. Waarmee laten we iets beginnen en eindigen? Kunnen de leerlingen het vergelijken met de overgang van de basisschool naar de middelbare school of lijkt het meer op je leeftijd, die elk jaar wel verandert maar waarbij het moment zelf

eigenlijk niet als een verandering aanvoelt? Door deze begrippen te betrekken op de eigen leefwereld worden ze concreter en kunnen leerlingen zich er makkelijker een beeld bij vormen.

Naast kentheoretische onderwerpen leent geschiedenis zich ervoor om samen met de leerlingen in te gaan op ethische kwesties. Waarden en normen zijn door de eeuwen heen sterk veranderd. Juist hierdoor komt het verleden zo anders op ons over, waardoor we er niet altijd evenveel begrip voor kunnen opbrengen. Onze standplaatsgebondenheid bepaalt in hoge mate hoe wij tegen de wereld aankijken. Dit houdt in dat leerlingen zich moeten leren inleven in mensen uit compleet andere tijden. Dit is een interessant onderwerp om binnen een discussie te bestuderen. ►

Augustinus dacht al na over het begrip tijd. Door met hem in dialoog te gaan, kunnen leerlingen zelf spelenderwijs op zoek gaan naar betekenis vanuit hun eigen referentiekader. De heilige Augustinus in gebed verzonken, fresco in de Ognissanti kerk in Florence door Sandro Botticelli, ca. 1480.

Leerlingen moeten zich leren inleven in mensen uit compleet andere tijden, zoals een horige boer uit de tijd van monniken en ridders. Fresco uit 'de cyclus van de maanden' in de Torre Aquila in Trento, ca. 1400.

► Ph. Boekstal en J. Hogenbirk, *Filosofie in het VMBO. Een project uitgevoerd in het kader van de Initiatief Rijke School, Montessori Scholengemeenschap Amsterdam, 2002-2003* (2004)
 ► Ibidem.

Zo kun je kijken naar de belangrijkste waarden voor een horige boer uit de tijd van monniken en ridders. Door middel van kaartjes met daarop begrippen als vrijheid, veiligheid, familie en geloof kan er een ordening gemaakt worden. Vervolgens kun je de leerlingen vragen welke indeling ze zelf zouden maken. Wat vinden ze belangrijk? Waarom is er een verschil tussen wat zijzelf van belang vinden en datgene wat iemand uit een andere tijd belangrijk vond?

Er zijn niet alleen vakdidactische argumenten te geven, ook pedagogisch is er veel te winnen door filosofie in te zetten binnen de geschiedenisles. Hoewel het populaire beeld van de filosoof vooral wordt bepaald door een stoffige oude man met bergen boeken om zich heen, is filosofie juist bij uitstek een groepsbezigheid. Door het opperen van ideeën en de reactie van anderen te analyseren kun je steeds een stapje verder komen. Zoals een onderzoek naar filosofie in het vmbo aangeeft zijn 'respect, openheid, reflecteren en kwetsbaarheid (...) hierin cruciaal.'² Binnen deze samenwerking is het van belang dat leerlingen leren mee te denken en ook durven te participeren. 'Werkelijk zeggen wat je denkt vraagt nogal wat kwetsbaarheid (...) en respect en openheid van de anderen zijn daarom onontbeerlijk.'³ Door hiermee te oefenen worden deze vaardigheden bij de leerlingen aangescherpt.

De klas in

De lesdoelen bepalen de werkvorm die je als docent het beste kunt hanteren. Niet alle stof leent zich ervoor om behandeld te worden vanuit een filosofisch perspectief, evenmin is iedere activerende werkvorm geschikt om bijvoorbeeld het leenstelsel uit te leggen. Wanneer is filosofie eigenlijk een meerwaarde in de les? Hoe zit het bijvoorbeeld met een les

filosofen en stromingen; elke filosoof heeft een bepaald project waarbinnen getracht wordt verschillende vragen te beantwoorden aan de hand van logisch denken, redeneren en denkexperimenten. Filosofie is dus te definiëren als een systematische zoektocht naar kennis. Er zijn veel verschillende manieren om deze zoektocht te realiseren en daarmee dus ook te veel om hier allemaal te behandelen. Een belangrijke methode, die veel in het basisonderwijs wordt gebruikt, is de socratische methode. Leerlingen gaan met elkaar op zoek naar een mogelijk antwoord op een filosofische vraag. Bij jager-verzamelaars en boeren gaat het om het opnoemen van verschillen tussen beide groepen. Een filosofische vraag geënt op dit thema kan luiden: 'Zijn indelingen/categorieën een natuurlijk gegeven of leggen mensen deze op?'

De filosofische vraag staat aan de basis van de discussie oftewel het filosofisch gesprek, maar hoeft hem niet aan te zwengelen. Het gesprek kan starten met een vraag, opdracht, filmfragment of een foto die een verwijzing bevat naar de filosofische vraag. Deze instap moet de leerlingen uitnodigen om deel te nemen aan het gesprek. Als we dit vertalen naar ons voorbeeld dan is een goede instapopdracht het verdelen van verschillende begrippen tussen jager-verzamelaars en boeren. Hiermee tonen ze aan dat ze het verschil weten tussen beide groepen. Vervolgens geeft de docent de

'Dat de filosofische vraag niet wordt opgelost, is niet van belang. Er bestaat simpelweg geen eenduidig antwoord op dit soort vragen'

over de verschillen tussen jager-verzamelaars en boeren? Een duidelijke definitie van filosofie kan hier helderheid verschaffen. Alleen is het een probleem dat filosofie lastig te definiëren is. Verschillende filosofen zijn elkaar dan ook al flink in de haren gevlogen omdat ze het niet eens konden worden. Maar er zijn wel degelijk overeenkomsten tussen de verschillende

opdracht om een andere indeling te maken op basis van het alfabet. Dit idee kan nogmaals herhaald worden, leerlingen kunnen ook uitgenodigd worden om hun eigen indeling te maken. Zo zijn leerlingen bezig met het ordenen van informatie op basis van verschillende criteria. Hierna komt pas de filosofische vraag in beeld.

De discussie kan zich nu naar meerdere kanten uitstrekken. Leerlingen kunnen proberen te ontdekken of er in de natuur inderdaad ordeningen bestaan en hoe wij deze kunnen herkennen. Het is mogelijk dat leerlingen tot de conclusie komen dat er geen natuurlijke categorieën bestaan. In dat geval kan de docent vragen waarom mensen ordeningen aanbrengen. De leerlingen raken op deze manier vertrouwd met het structuurbegrip ordenen en leren dat het gebruik van verschillende criteria kan leiden tot verschillende categorieën. Dat de filosofische vraag niet wordt opgelost is niet van belang. Er bestaat simpelweg geen eenduidig antwoord op dit soort vragen. We kunnen er dan ook niet vanuit gaan dat leerlingen deze vragen wel kunnen beantwoorden. Het gaat er uiteindelijk om hoe ze bij hun antwoord zijn gekomen en op welke manier zij dit antwoord onderbouwen.

De boekenkast

Als docent moet je helder hebben dat deze methode er slechts een van de vele is. We kunnen dit visualiseren door te denken aan een boekenkast, waar de verschillende planken vol staan met verschillende werkvormen. Op de ene plank staan actieve werkvormen zoals 'Welk woord weg?' en 'Beelden om te onthouden', weer een andere is gevuld met filmopdrachten, verhalen en praktische opdrachten. Zo zijn er verschillende methodes die ingezet kunnen worden om de stof over te brengen op de leerlingen. De docent bepaalt aan de hand van zijn lesdoelen de methode die hij uit deze kast pakt.

Filosofie kan helpen om het vak geschiedenis inzichtelijker te maken. Door de dialoog aan te gaan met een denker als Augustinus, die ook al nadacht over het begrip tijd, kunnen leerlingen zelf spelenderwijs op zoek gaan naar betekenis vanuit hun eigen referentiekader. In discussie met andere ideeën en wereldbeelden leren we over onze eigen achtergrond en wat die voor ons betekent. Als geschiedenisonderwijs een respect voor de feiten moet aanleren, zoals Wilschut⁴ aangeeft, dan moe-

ten we leerlingen ook leren om problemen en vraagstukken kritisch te analyseren om vervolgens hun eigen onderbouwde conclusie te kunnen geven. Filosofie, als een systematische zoektocht, kan fungeren als instrument om leerlingen deze kritische blik mee te geven. Om terug te komen op de vraag waarom we geschiedenis geven; een antwoord kunnen we vinden in de filosofische roman van de Noorse schrijver Jostein Gaarder. In het fragment overdenkt Sofie, Gaarders protagonist, haar eigen rol in de wereld: 'Zelf was ze niets anders dan een toevallig mens. Maar als ze haar historische wortels kende, werd ze iets minder toevallig. Zelf had ze nog maar een paar jaar op deze planeet geleefd. Maar als de geschiedenis van het menselijk geslacht ook haar geschiedenis was, dan was ze in feite duizenden jaren oud.'⁵ ■

Socrates geeft les aan Perikles. Schilderij van Nicolas Guibal, 1780, collectie Landesmuseum Württemberg.

Verder lezen

- R. Bartels, *Kinderen leren filosoferen. Praktijkboek voor leraren*, Agiel, Utrecht 2007.
- J. Gaarder, *De wereld van Sofie*, Houtekiet, Antwerpen 2006.
- C. Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Boom, Amsterdam 2006.
- www.lerenfilosoferen.nl

- Wilschut, Van Straaten en Van Riessen, *Geschiedenisdidactiek* (Bussum 2004) p. 20
- J. Gaarder, *De wereld van Sofie. Roman over de geschiedenis van de filosofie* (vertaald door J. Klok e.a., Antwerpen 2006, 53^e druk) p. 180.